

*Попович О. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗНИЖЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ

Анотація. Реалізація конституційних принципів демократичної та правової держави вимагає законного та обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим, не вичерпують своєї актуальності дослідження проблем кримінальної відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення за чинним кримінальним законодавством України. Стаття присвячена дослідженню проблем законодавчої регламентації віку суб'єкта кримінального правопорушення за жорстоке поводження з тваринами та формулювання на цій основі теоретичних положень та практичних рекомендацій, спрямованих на їх усунення. Проаналізовано різні критерії, на підставі яких законодавець визначив коло кримінальних правопорушень, за які кримінальна відповідальність настає з 14-ти років. Наголошено, що саме здатність особи правильно сприймати кримінальне покарання є важливим критерієм встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В зазначеному контексті особливого значення набуває можливість індивідуалізації реакції держави на зазначене кримінальне правопорушення у випадку вчинення його неповнолітніми. Обґрунтовано, що у зв'язку із тим, що система покарань визначає змістовні характеристики санкцій норм Особливої частини КК України, покарання у виді позбавлення волі за ст. 299 КК України є безальтернативним для неповнолітніх осіб, які вчиняють жорстоке поводження з тваринами через неможливість застосування до них обмеження волі. Зроблено висновок, що встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами не є дієвим засобом протидії даному виду суспільно небезпечної поведінки враховуючи те, що за вчинення неповнолітнім жорстокого поводження з тваринами суди обмежені у виборі покарання, а питання про доцільність чи недоцільність встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами на пряму залежить від ефективності діючої системи покарань для неповнолітніх осіб.

Ключові слова: вік кримінальної відповідальності, жорстоке поводження з тваринами, індивідуалізація покарання, неповнолітній, позбавлення волі, покарання, склад кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Важливим напрямком кримінально-правової політики будь-якої держави є встановлення вікових меж кримінальної відповідальності. Останні отримують своє закріплення не тільки на рівні конститутивних ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення, але й водночас виступають засобом диференціації кримінальної відпо-

відальності. З огляду на зазначене, одним із завдань сучасної української кримінально-правової науки щодо суб'єкта кримінального правопорушення, є вироблення науково-обґрунтованих положень запровадження відповідних вікових меж кримінальної відповідальності.

Згідно ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років, а за окремі види кримінальних правопорушень кримінальній відповідальності можуть підлягати особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років. Таким чином, визначаючи межі кримінальної відповідальності за чинним КК України законодавець передбачає два вікові критерії – 14 і 16 років, пов'язуючи їх у першому випадку з відповідальністю тільки відповідно до переліку, передбаченого в ч. 2 ст. 22 КК України, а в другому – за всі інші склади кримінальних правопорушень. Відповідно, 16-річний вік, з досягненням якого особа може підлягати кримінальній відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, у теорії кримінального права прийнято називати загальним віком кримінальної відповідальності, а 14-річний вік, з досягненням якого особа може підлягати кримінальній відповідальності за вчинення окремих кримінальних правопорушень – зниженим [1, с. 71].

Делікатність проблеми вікових критеріїв кримінальної відповідальності полягає в тому, що, фіксуючи віковий поріг настання кримінальної відповідальності, законодавцю досить складно уникати недоліків та помилок, які йдуть у розріз із загальноновизначеними (перевіреними та обґрунтованими) науковими положеннями, приписами закону, вимогами міжнародно-правових актів, справедливості та ідеями верховенства права. З іншої сторони, вимушеність встановлення вікового цензу кримінальної відповідальності визначається прагненням уникнути сваволі в практиці притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та спрямоване на вирішення проблем, які пов'язані із вчиненням кримінальних правопорушень неповнолітніми.

Серед останніх новел кримінального закону, які стосуються вікових меж кримінальної відповідальності, слід відзначити запровадження зниженого вікового критерію кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами (ч. 2 ст. 22 КК України). У зв'язку із цим дослідження питання віку, з якого особа підлягає кримінальній відповідальності за жорстоке поводження з тваринами є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє з'ясувати особливості та закономірності регламентації даної ознаки суб'єкта складу кримінального правопорушення.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з віком суб'єкта складу кримінального правопорушення, досліджувалися зокрема у працях таких науковців, як: А.А. Байбарін, Д.В. Бабіченко, О.В. Барсукова, П.С. Берзін, Л.В. Борових, В.М. Бурдін, М.З. Вовк, Т.О. Гончар, В.К. Гришук, В.В. Дзундза, О.О. Дудоров, Р.Л. Максимович, В.К. Матвійчук, Н.М. Мирошніченко, Р.І. Міхєєв, В.Ф. Мороз, Г.В. Назаренко, Н.А. Орловська, В.Г. Павлов, О.А. Плашовецький, А.А. Примаченко, В.І. Розенко, В.І. Терентьєв, В.В. Устименко, І.В. Черненко та ін. В той же час ними не було досліджено особливостей вікового критерію кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

Метою даної статті є дослідження проблем законодавчої регламентації віку суб'єкта кримінального правопорушення за жорстоке поводження з тваринами та формулювання на цій основі теоретичних положень та практичних рекомендацій, спрямованих на їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Зниження мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність у разі порушення кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 299 КК України, потребує належного наукового обґрунтування. Із цією метою слід проаналізувати критерії, на підставі яких законодавець визначив коло кримінальних правопорушень, за які кримінальна відповідальність настає з 14-ти років.

У чинному КК України не визначено, якими кримінально-правовими підставами керувався законодавець при виокремленні складів кримінальних правопорушень, кримінальна відповідальність за вчинення яких настає з 14 років. Складність досліджуваної проблеми пов'язана також із тим, що в доктрині кримінального права сформувалися різні погляди на проблему вікових критеріїв кримінальної відповідальності. Так, на думку В.Я. Тація, в основу зниження віку кримінальної відповідальності покладені такі критерії: а) рівень розумового розвитку особи, який свідчить про можливість уже в 14 років усвідомити фактичні ознаки та суспільну небезпечність злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК; б) значна поширеність цих злочинів серед підлітків; в) значна суспільна небезпечність (тяжкість) більшості цих злочинів [2, с. 132].

Такий же підхід поділяє і С.С. Яценко. Вчений зазначає, що встановлення мінімальної календарної вікової межі для кримінальної відповідальності має бути соціально та кримінологічно-обґрунтованим. При цьому враховується низка чинників: 1) рівень психолого-фізіологічних та соціологічних особливостей особистості, а також її соціалізаційний ступінь, за допомогою якого можна визначити можливість цього суб'єкта усвідомлювати суспільну небезпеку та зміст злочину під час його вчинення; 2) кримінологічні показники (поширеність злочинних діянь серед осіб певного віку, їх тяжкість тощо); 3) принципи кримінально-правової політики (наприклад, доцільність встановлення кримінально-правової заборони) [3, с. 35].

Принагідно зауважимо, що підхід згідно якого при встановленні мінімального віку суб'єкта складу кримінального правопорушення необхідно враховувати кримінально-правову політику держави в плані криміналізації і поширеності певного виду суспільно небезпечних діянь потребує додаткової аргументації позиція, це пояснюється тим, що використання таких підстав може призвести до того, що доведеться встановлювати мінімальний вік суб'єкта складу кримінального правопорушення щодо кожного складу кримінального правопорушення.

Крім того, недоцільно при встановленні мінімального віку суб'єкта складу кримінального правопорушення виходити із акселерації підлітків, адже прискорений фізичний розвиток зовсім не свідчить про посилення рівня інтелектуального розвитку підлітків.

Гончар Т.О., досліджуючи неповнолітніх як суб'єктів кримінальної відповідальності, дійшла висновку, що законодавець при визначенні переліку кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, керувався насамперед соціально-психологічною оцінкою особи неповнолітнього. Він врахував можливості неповнолітніх, які досягли 14-ти років, засвоювати суспільно небезпечний характер норм-заборон, які передбачені у ч. 2 ст. 22 КК України. Засвоєння цих положень кримінального закону починається із засвоєння моральних норм: «не можна вбивати, наносити тілесні ушкодження, гвалтувати», «не можна грабувати, красти»; «не можна хуліганити» тощо. Крім того, згаданий науковець зазначає, що ці норми пов'язані із сьогоденним життям, тому більшість підлітків їх засвоюють легко та швидко [4, с. 112]. З такою позицією авторки важко не погодитися, але вона є дещо неповною, оскільки враховує лише один чинник (критерій) зниження віку кримінальної відповідальності.

Заслуговують на увагу критерії встановлення мінімальної вікової межі, запропоновані А.А. Байбаріним, до яких учений відносить: 1) досягнення особою інтелектуальної та вольової зрілості у сфері відносин, урегульованих кримінальним законом; 2) здатність неповнолітнього до винної відповідальності; 3) здатність неповнолітнього до адекватного сприйняття покарання як неминучого наслідку вчиненого ним діяння [5, с. 22].

Вважаємо, що саме здатність особи правильно сприймати кримінальне покарання є важливим критерієм встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, оскільки тільки в цьому випадку досягається його мета. В зазначеному ключі актуалізується проблема можливості індивідуалізації реакції держави на зазначене кримінальне правопорушення у випадку вчинення його неповнолітніми.

У зв'язку із тим, що система покарань визначає змістовні характеристики санкцій норм Особливої частини КК України, покарання у виді позбавлення волі за ст. 299 КК України є безальтернативним для неповнолітніх осіб, які вчиняють жорстоке поводження з тваринами через неможливість застосування до неповнолітнього обмеження волі, що, в свою чергу, не дозволяє належним чином індивідуалізувати покарання та найбільш повно врахувати всю сукупність обставин конкретної справи.

Відповідно до висновку Головного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу)» ситуації, коли особам у віці від 14 до 18 років суд (суддя) має призначати покарання у виді позбавлення волі на певний строк викликає занепокоєння, зважаючи на низку нормативно-правових актів, положення яких свідчать про необхідність зменшення випадків застосування до засуджених такого виду покарання як позбавлення волі, особливо, якщо мова йде про неповнолітніх осіб [6]. Так, у ст. 2 Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі зазначається, що «позбавлення неповнолітнього волі має застосовуватися як крайній захід впливу і протягом мінімального необхідного

періоду часу; позбавлення волі повинно обмежуватися винятковими випадками для виконання вироку суду після засудження за найнебезпечніші види правопорушень» [7]. Про доцільність зменшення випадків призначення покарання у виді позбавлення волі та розширення можливості застосування до неповнолітніх покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, шляхом доповнення наявного переліку, а також удосконалення практики застосування існуючих покарань, йдеться й у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, та у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р.

Процес застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк до неповнолітніх характеризується такими проблемами.

По-перше, позбавлення волі негативним чином впливає на індивідуальні характеристики неповнолітніх, оскільки такого роду переміщення неповнолітнього з однієї суспільної сфери в іншу супроводжується різкою «ломкою» одних стереотипів життєвих установок і неминучим формуванням інших, що, в свою чергу, негативно позначається на незміцній нервовій системі підлітка і незначному життєвому досвіді [8, с. 180].

По-друге, особа після перебування в місцях позбавлення волі продовжує дотримуватися норм, звичаїв і традицій тюремного світу, є адаптивною до нього й відповідних практик кримінально-протиправного способу життя. Саме вони сприяють первинному наслідуванню «злочинних» та «тюремних» традицій і звичаїв, пропагують асоціальні цінності та засоби їх досягнення, формують середовище «першого ступеня обробки» молоді на шляху її входження в злочинний світ.

По-третє, цілі, які стоять перед покаранням та кримінально-виконавчою діяльністю відносно засуджених неповнолітніх, не реалізуються належним чином, тобто виховні колонії фактично виступають «кузницею кадрів» для кримінального світу [9]. Як результат, частка рецидивної злочинності неповнолітніх збільшується. У зв'язку із цим, слід погодитись із Н. Пісоцькою в тому, що «чим раніше людина вчинить злочин, за який її відправляють у місця позбавлення волі, тим імовірніше, що вона знову вчинить злочин» [10, с. 105].

По-четверте, порушення вимог та недотримання міжнародних стандартів у сфері поводження з неповнолітніми в'язнями. Зокрема: адміністрації виховних колоній обмежують право неповнолітніх на телефонні розмови; має місце невиконання норм КВК України щодо права засуджених на відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі персоналу або батьків; порушення санітарних норм (як приклад наявність зношеного посуду зі слідами бруду); відсутність належного контролю за лікуванням неповнолітніх [11].

Підтримуємо позицію тих науковців, які вважають за доцільне і можливе застосування позбавлення волі на певний строк як вид покарання для неповнолітніх осіб лише за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів у виключних випадках, оскільки жорстокість покарання не призводить до позитивного результату, тобто зниження рівня злочинності неповнолітніх. Загальновизнано, що неминучість відповідальності має більше значення для запобігання кримінальним пра-

впорушенням, ніж суворість каральних заходів. Т.А. Денисова наголошує, що як би сьогодні не хотілося швидше скоротити кількість злочинів елементами погроз, посиленням покарання досягти цього неможливо [12, с. 104]. Диспозицію і санкцію норми кримінального закону поєднує не стільки фактор примусовості їх розпоряджень, а те, що вони впливають на правосвідомість і формують почуття належної поведінки, наділяючи компетентні органи правом примусу, що застосовується до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Викладене дає підстави зробити висновок, що нормативно закріплена альтернативність санкцій за ст. 299 КК України вступає в певне протиріччя із законодавчо закріпленою системою покарань неповнолітніх. Очевидно, ця обставина змушує актуалізувати питання про конструювання санкцій з такими змістовними характеристиками, які б нівелювали виявлені невідповідності та забезпечували б його максимальну ефективність. У світлі зазначених проблем, постає питання щодо дієвості системи покарань неповнолітніх загалом. Адже покарання у виді позбавлення волі скоріше множить наявні недоліки, ніж усуває їх, зумовлює нові проблеми, ніж вирішує наявні.

Зазначимо, що законодавство європейських країн також тяжіє до гуманізації кримінально-правової репресії щодо неповнолітніх. Так, наприклад КК Голландії (ст. 77h), КК Швейцарії (ст. 87) і кримінальне законодавство Великої Британії, містять особливі покарання для неповнолітніх, не пов'язані з ізоляцією від суспільства. До них належать обов'язок усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи з метою компенсації заподіяної шкоди, обов'язок відвідувати навчальну програму тощо [8, с. 181].

Висновок. Остаточна відповідь на питання про доцільність чи недоцільність встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами на пряму залежить від ефективності діючої системи покарань для неповнолітніх осіб, зокрема в частині можливості застосування до неповнолітніх покарань альтернативних позбавленню волі. Враховуючи, що за вчинення неповнолітнім жорстокого поводження з тваринами суди обмежені у виборі покарання, запровадження зниженого віку кримінальної відповідальності, в такому випадку, не є дієвим засобом протидії даному виду суспільно небезпечної поведінки. З огляду на зазначене, актуальною є розробка науково-обґрунтованої системи заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх осіб з метою зниження питомої ваги покарання у виді позбавлення волі на певний строк, адже саме даний вид покарання, у порівнянні з іншими, вкрай негативно впливає на особистість неповнолітнього.

Література:

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 376 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В.Я. Тація, В.І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Д. Шапченко та ін. ; за заг. ред. С.С. Яценка. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

4. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт кримінальної відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук спец. : 12.00.08. Одеса, 2004. 211 с.
5. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста : монография. Москва : Высшая школа, 2009. 252 с.
6. Висновок Головного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу)» № 2351 від 30.10.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67235 (дата звернення: 15.02.2022).
7. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі від 14 грудня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text (дата звернення: 15.05.2022).
8. Казначєєва Д.В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 176-182.
9. Романов М.В. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми. *Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид.* 2011 Вип. 1. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WdcioOwJIMcJ:tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62727/58228+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 20.02.2022).
10. Пісоцька Н. Рецидивна злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук спец. : 12.00.08. Київ, 2001. 207 с.
11. Як відбуваються покарання неповнолітні засуджені у Прилуцькій виховній колонії : результати моніторингового візиту. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/13219-fv-yak-vidbuyayut-pokarannya-nerovnovolitni-zasudzeni-prilutskij-vihovni/> (дата звернення 20.02.2022)
12. Денисова Т.А. Кримінальне покарання: жорстокість чи необхідність? *Держава та регіони. Серія: Право*. 2001. № 1. С. 102-105.

Popovych O. Reduction of the age of criminal responsibility for animal cruelty: feasibility and problems
Summary. Implementation of the constitutional principles of a democratic and legal state requires legal and justified

prosecution. In this regard, the study of the problems of criminal liability of the subject of a criminal offense under the current criminal legislation of Ukraine does not exhaust its relevance. The article is devoted to researching the problems of legislative regulation of the age of the subject of a criminal offense for animal cruelty and formulating on this basis theoretical provisions and practical recommendations aimed at their elimination. Various criteria were analyzed, on the basis of which the legislator determined the range of criminal offenses for which criminal liability arises from the age of 14. It is emphasized that the ability of a person to correctly perceive criminal punishment is an important criterion for establishing the age at which criminal responsibility can arise. In this context, the possibility of individualizing the state's response to the specified criminal offense in the case of its commission by minors becomes particularly important. It is substantiated that due to the fact that the punishment system determines the substantive characteristics of sanctions of the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, punishment in the form of deprivation of liberty under Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine has no alternative for minors who commit cruel treatment of animals due to the impossibility of applying restraints to them. It was concluded that the establishment of a reduced age of criminal responsibility for animal cruelty is not an effective means of countering this type of socially dangerous behavior, taking into account the fact that for the commission of animal cruelty by a minor, the courts are limited in the choice of punishment, and the matter of the expediency or impracticality of establishing a reduced age criminal liability for animal cruelty directly depends on the effectiveness of the current system of punishment for minors.

Key words: age of criminal responsibility, animal cruelty, individualization of punishment, minor, imprisonment, punishment, composition of a criminal offence, the subject of a criminal offence.